

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

SIETYNAS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

Vilnius

SIETYNAS

1990

MBBK 9(TL)
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla

Recenzavo:

Sigitas Jegelevičius

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Str. rinkinys /Red-
kol.: E. Aleksandravičius ir kt.— V.: Sietynas, 1990—208.—
(Studijos: 1).**

T.I: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.— 208 p.—
Bibliogr. str. gale ir išnašose.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijų pirmajame tome pateikiama straipsnių, atspindinčių
tautinio lietuvių atgimimo judėjimą carinės valdžios metais.

L 0503020908

MBBK 9(TL)

TURINYS

Pratarmė.....	4
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	5
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Simono Daukanto žodynai	20
<i>Zita Medišauskienė</i> . A.H.Kirkoro spaustuvė ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimas	33
<i>Antanas Tyla</i> . Slaptas lietuvių mokymas 1862 - 1906 metais	47
<i>Žilvinas Norkūnas</i> . P.Vileišis — amžininkams irmums	67
<i>Rimantas Miknys</i> , <i>Egidijus Motieka</i> . Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės	80
<i>Vilius Užtupas</i> . Saliamono Banaičio spaustuvė	126
II. SVARSTOME PROBLEMA: Atgimimo koncepcija	132
<i>Antanas Kulakauskas</i> . Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą	132
<i>Antanas Tyla</i> . Kas atmirė Atgimimo metu?	143
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Prie lietuvių atgimimo ištakų	146
<i>Darius Kuolys</i> . Replika polemikoje dėl tautinio atgimimo sampratos	151
<i>Arvydas Šliogeris</i> . Kas yra atgimimas?	153
<i>Vytautas Radžvilas</i> . XIX a. lietuvių tautinio atgimimoklausimu	157
III. IŠ ARCHYVŲ	165
Penki P.Vileišio laišakai J.Šliūpai. Parengė <i>Ž.Norkūnas</i>	165
Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė <i>R.Miknys</i> , <i>E.Motieka</i>	173

A.H.KIRKORO SPAUSTUVĖ IR "LIAUDIES BIBLIOTEKĖLĖS" LEIDIMAS

Zita Medišauskienė

Ivadas

XIX a. viduryje Lietuvos kultūriniam gyvenime vyko sudėtingi procesai. Kalėsi pirmieji lietuvių demokratinės kultūros daigai, nors tebevyravo feodalinė bajoriškoji kultūra. Dalis jos atstovų, stiprėjant lenkų nacionaliniam judėjimui, migravo lenkų nacionalinės kultūros link. Kita dalis siekė ir naujomis buržuazėjančios visuomenės sąlygomis puoselėti ir plėtoti LDK tradicijomis paremtą kultūrą. "Dialogas tarp atskirų luomų subkultūrų nebuvo nei gyvas, nei giliai abišalis"¹. Bet tokio dialogo būta. Vienas jo fragmentų - M.Akelaičio bandymas leisti "Liaudies bibliotekėlę" Adomo Honorijaus Kirkoro įkurtoje spaustuvėje (akcinėje bendrovėje) - šio darbo tema. Apie M.Akelaičio sumanymą leisti "Liaudies bibliotekėlę" yra rašę A.Kaupas, A.Janulaitis, A.Tyla, Vl.Žukas ir bene išsamiausiai V.Merkys². A.H.Kirkorui, spaustuvininkui ir leidėjui, skirtos M.Brenšteino, M.Stolzman, V.Užtupo studijos, jo lituanistinius darbus nušvietė G.Gustaitė³. Pirmieji autoriai nagrinėjo M.Akelaičio, kaip lietuvių nacionalinės kultūros atstovo, veiklą, antrieji, ypač lenkų istorikai, nors pripažino A.H.Kirkoro "lietuvišką separatizmą", iš esmės skyrė jį lenkų kultūrai. Ir vieni, ir kiti pažymėjo šių veikėjų bendradarbiavimo faktą, bet paliko jį be išsamesnės analizės. Tik G.Gustaitė pažymėjo A.H.Kirkorą peržengus tradicinio lietuviškumo rėmus. Manytume, kad šių dviejų iškilų XIX a. vidurio vyrų, atstovaujančių skirtingoms kultūroms, bendras veikimas yra platesnio reiškinio - liaudiškosios subkultūros ir bajoriškosios kultūros sintezės - pasireiškimas. Kaip tik šiuo aspektu darbe ir bus žvelgiama į M.Akelaičio ir A.H.Kirkoro pastangas.

XIX a. viduryje Lietuvoje bajoriškosios kultūros organizacinis centras buvo Vilniaus archeologijos komisija (1855 - 1865). Jos įstatuose skelbiamas toks tikslas: [...] surinkti į vieną vietą senųjų aktų, rankraščių, monetų, medalių, ginklų, užrašų ir jų kopijų, paveikslų, statulų ir kitų daiktų, liečiančių Rusijos vakarų krašto istoriją, kad būtų išsaugoti senovės paminklai ir būtų galima pasinaudoti jais kraštui tirti ne tik istorijos, gamtotyros, žemės ūkio statistikos požiūriais"⁴. Subūrusi aktyviausius to meto mokslo bei kultūros veikėjus (o greta to ir turtingiausius dvarininkus, galinčius ją materialiai remti), komisija greitai tapo visuomeninio, mokslinio, kultūrinio gyvenimo centru bei organizatore. Faktiškai ji peraugo į Mokslo draugiją, nors juridškai to užfiksuoti nepavyko. Vienu iš aktyviausių Archeologijos komisijos (toliau - AK) narių, savo leidybine ir spaustuvine veikla tenkinusių ir jos poreikius, buvo A.H.Kirkoras.

A.H.Kirkoras priklausė tai Lietuvos bajoriškosios kultūros atstovų grupei, kuri rėmėsi LDK politine ir kultūrine tradicija. Jis pripažino teisę gyvuoti visų LDK valstybę sudariusių tautų kalboms, papročiams, tradicijoms, prisidėjo prie lietuvių bei baltarusių istorijos, archeologijos, etnografijos, statistikos tyrimo ir propagavimo. Jo "periodiniuose leidiniuose pastebimas ne tik lietuvių nacionalinės kultūros judėjimas, bet ir suteikiama tribūna jos atstovams pasisakyti"⁵. Planuodamas leisti periodinį leidinį ("Tekka Wilenska", bet, negavęs jai leidimo, išsinuomojo "Kurjer Wilenski"), A.H.Kirkoras suprato, kad būtina sava spaustuvė. Bet, neužtekdamas lėšų jai įsigyti, sumanė sukurti akcinę bendrovę, kurios tikslas būtų ne tik spausdinti periodinį leidinį, o ir leisti pigias knygutes laudžiai.

1858 m. lapkričio mėnesį A.H.Kirkoras rašė J.I.Kraševskiui jau turįs 5 akcijas po 1000 rublių ir prašė padėti surasti dar 5 akcininkus, nes spaustuvė turėjo kainuoti 10 tūkst. rub.⁶ Tačiau rasti daugiau akcininkų pasirodė sunku dėl labai aukštos akcijų kainos. A.H.Kirkorą rėmęs grafas Konstantinas Tiškevičius pasiūlė sumažinti įnašus. Laiške A.H.Kirkorui jis rašė: "[...] mintis įsteigti spaustuvę leisti "Tekka Wilenska", remiantis 1000 rub. akcijomis, kaip mes su

tavimi tarėmės, neranda pritarimo tarp tų, kurie po 1000 rub. galėtų duoti, bet vietoj to galima iš mažesnių dalelių sudėtą plačiai užsimojus pradėti lenkiškų knygų leidimą, radau didelį pritarimą ir nemenką siekimą prisidėti prie tokios įmonės; jeigu susikurtų tokia kompanija, kurios akcijos tik po 100 rub. kainuotų - tuojau Lietuva keltasdešimt tūkstančių rublių sudėti pasirengusi spaustuvei ir jos išlaidoms, visoms knygoms išleisti ir keliems knygynams mūsų provincijos miestuose, kurie rūpintųsi spaustuveje išleistų knygų išplatinimu. Tai labai svarbus reikalas, slepiantis savyje skaitymo ir mokslo skleidimo krašte paslaptį, verta apie tai plačiau pamąstyti [...] iš tos tikrai patriotinės minties galėtų išaugti būsima nauda krašto apšvietimui naujomis piniginės apyvartos sąlygomis ir su nauda, kurią krašto kapitalas, esant tokiui padėčiai, dėl padidinto procento gauti galėtų...]"⁷ Tągi Konst.Tiškevičiaus siūlomas mažesnes akcijas galėtų įsigyti daugiau žmonių, kad ir ne tokių turtingų, bet gyvai suinteresuotų kultūrinio gyvenimo vyksmu ir kartu norinčių įsijungti į kapitalistinę veiklą. Antra vertus, akcinė bendrovė turėjo sudaryti sąlygas neturtingiems inteligentams leisti savo kūrinius be pavienių mecenatų paramos, bendrovės lėšomis.

Kompanijos akcininkais tapo kn. I.Oginskis, gr. M.Čapskis, J.Liubanskis, M.Tukala, J.Šyško, Z.Čechovičius, L.Sulistrovskis, L.Salmonovičius. Spaustuovės įkūrimo aktas pasirašytas 1859.V.9. Firma vadinosi "Adomas Honorijus Kirkoras ir K^o". Akcionieriai pavedė A.H.Kirkorui sudaryti "Leidėjų komitetą", kuris rūpintųsi, kad būtų leidžiamos tikrai naudingos knygos, ir nustatyti jų kainas. Į šį komitetą turėjo įeiti E.Tiškevičius, M.Malinovskis, A.Adomovičius, A.E.Odincas, V.Pšybilskis, M.Krupovičius, K.Paškovskis, A.Bondzkevičius, J.Horainas ir, jei sutiks, M.Balinskis, I.Chodzka. Dauguma komiteto narių priklausė AK.

Spaustuovės tikslas detaliau atskleistas pirmame kompanionų posėdyje užvestoje pajamų ir išlaidų knygoje. Tai: 1) leidžiant visiems naudingas pigias knygutes, padaryti jas kuo prieinamesnes didesniai skaitytojų ratui; 2) bus spausdinama "Tekā Wilenska" arba "Dziennik Wilenski", Vilniaus Mokslo draugijos darbai (šitaip jau de facto vadinama AK), ateityje, išaugus spaustuvei ir pakankamai apsirūpinus įvairiais darbais, spausdinimo mašinomis ir pan., visiems susitarus ir ypač pritarus įkūrėjams,

spaustuvės veikla bus gerokai išplėsta, pirmiausia liaudžiai skirtų darbų leidimas. 3 - 7 punktai numatė finansines sąlygas: kompanijonai pagal galimybes įneša 250 - 1000 rub. indėlių, o kiekvienų metų pabaigoje gauna pajamas iš spaustuvės - pagal įnašo dydį - 8 rub. nuo šimto, iš kurių 3% sudaro grynos pajamos, 5% eina skolos padengimui. Po 16 metų visa suma bus padengta ir spaustuvė taps visuomenine nuosavybe. Tolesnį jos likimą nuspręs steigėjų visuotinis pasitarimas. A.H.Kirkoras išpareigojo įsteigti spaustuvę ir atsiskaityti už jos veiklą⁸. Įdomu pažymėti, kad vienas iš bendrovės tikslų labai artimas tam, kurį skelbė 1817 m. Vilniuje įkurta Spaudos (Tipografijos) draugija: plėtoti skaitymo pomėgį, palengvinant naudingų knygelių motinos kalba leidybą ir išsigijimą. Juo labiau, kad A.H.Kirkoras, o matyt, ne tik jis vienas, manė spaustuvėje spausdinti, be lenkiškų, lietuviškas bei baltarusiškas knygas. Ar tai ne tradicijų tęsimas?

Pirmosios knygos spaustuvėje pasirodė 1860 m. pradžioje. Tarp jų buvo keturios M.Akelaičio lietuviškos knygutės (trys nauji pavadinimai ir Elementoriaus 2 - asis leidimas).

"Išklausykite vargšo lietuvių kreipimąsi..."

M.Akelaičio veiklos tikslas buvo puoselėti lietuvių kalbą, šviesti liaudį gimtąja kalba. Jis suprato, kad vien savo jėgomis, vieno žmogaus pastangomis nepasieks didesnių rezultatų. Reikia kreiptis į Lietuvos visuomenę, kuri galėtų suteikti materialinę paramą. Toks kreipimasis ir yra M.Akelaičio laiškas M.Balinskiui, kurį pastarasis su savo prierašu paskelbė "Teką Wilenska"⁹. Kadangi tai labai turiningas dokumentas, nušviečiantis ne tik M.Akelaičio siekimus, būdus jiems įgyvendinti, bet ir viltis, siejamas su AK, santykius su M.Balinskiu ir t.t., manytume, kad verta pateikti jį visą.

"Gerbiamas Vyre! Išklausykite vargšo lietuvių kreipimąsi, išreiškiu jį, kaip jaučiu, su tuo giliu įsitikinimu, kad rasiu jūmyse širdingą supratimą ir paramą. Mūs, lietuvių, lietuviškai kalbančių, yra apie pustrėčio milijono, vadinas, daugiau negu Eladoje gyvenančių graikų ir bemaž tiek, kiek danų ar portugalų, kurie turi savo literatūrą. Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo kalbos, tad save tautiškai

nužudysime, dėl ko teismo dieną sunkiai atsakysime? Lužytėnai, tas mažas kraštas, vos 140 tūkst. gyventojų turintis, keliasi iš snaudulio, vadovaujamas šviesių ir uolių patriotų, su užsidegimu triūsia, gausindami savo tėvynės turtus. Ne jau mums nustojo plakusi lietuviška širdis, kuri taip karštai myli visa, kas sava? Negi jau visai pamiršome kalbą, kad kviečiame svetimšali (Mikuckį, - Z.M.) sudaryti lenkų - lietuvių kalbų žodyną... O pagalvok, garbingas vyre, nors Vilniaus archeologijos komisijos veikla ir siekimai yra pagirtini, tačiau drįstu pareikšti, kad kur kas didesnę turi tikslą prieš save, nei išimtinis domėjimasis praeitimi. Net ir mokytas Adomas Kirkoras savo "Teką Wilenska" skiria tarnauti tik daliai, kuri ir taip turi pakankamai priemonių šviestis, o apie daugumą, apie savo jaunesnius brolius, apie liaudį, niekas nenori atminti.

Reikia mums pakelti lietuvių kalbą, išvaduoti iš paniekos tą kalbą, kuri yra didi, kaip sanskritas, galinga, kaip lotynų, graži, kaip graikų, ir skambi, kaip italų [...]. Veikim pamažėl, steikim parapijų mokyklas, kuriose mokslas bus dėstomas lietuviškai, rašysime ir spausdinsime liaudžiai lietuviškas knygas. Iš kur gausime lėšų? Geležinė valia ir tėviškės meilė visus įtikins. Lietuvoje (Aukštaičiuose) ir Žemaičiuose yra per 300 bažnyčių. Tegu zakristijonas sekmadienį ir šventadienį per sumą paims po pakylėjimo krepšelį, prie lazdos pririštą, ir iš kiekvieno po skatiką išprašys. Manau, jog iš kiekvienos bažnyčios kas sekmadienis bus surinkta bent po 2 auksinus, iš 300 bažnyčių 600 auksinų, tad metams 5000 rublių! Tegu klebonai kalėdodami surinks iš kiekvieno parapijiečio po skatikėlį, bus 2 milijonai skatikų, arba 10000 rublių! Nelabai tesirūpindami turėsime lėšų jau ne tik kelioms lietuvių pradžios mokykloms, bet ilgainiui ir ką didesnio įsteigsim. Be to, šių lėšų ganės lietuviškoms knygoms ir laikraščiai, (panašiam į lenkų "Czytelnia niedzielna dla ludu") leisti. Kunigai galės kalėdodami veltui dalyti knygutes mokantiems skaityti valstiečiams, tai paskatins mokytis. Visi iš to turėsime naudos. Ir geradarė valdžia tiems garbingiems sumanymams bus palanki [...] mūsų Didysis Kunigaikštis caras Aleksandras, uoliai skleidžiantis švietimą savo valstybėje, be abejonės, pagirs mūsų pastangas. Imkimės tik darbo. Turime mokyti lietuvių, gerai mokančių lietuviškai, kaip Vyskupas Valančius [...], ponas Simonas Daukantas [...], P.Ivinskis [...], kunigas

Juzumavičius, Kietkevičius, Praniasukas, Tatarė ir p.Kajetonas Nezabitauskis. Tegu Archeologijos komisija, užmezgusi ryšius su šiais ponais, susidomės mano mintimi, o aš dėkosiu Dievui, jei mano mintys bent dalinai bus įgyvendintos. Atsiras gal ir tokių, kurie sakys: "Kam palaikyti liaudies kalbą ir išvesti į dienos šviesą naujas kalbas? Kuo mažiau pasaulyje kalbų, tuo geriau". Tokiems atsakau Šafažyko žodžiais: "Tauta, kuri, būdama įsitikinusi gimtosios kalbos, kaip savo aukščiausio dvasinio gyvenimo, svarbumu, pati ją atmeta ir jos išsižada, pati save nužudo, ir už tai atsakys prieš Dievą, kurio amžiną teisę kartu paneigia. Ginti ir mylėti labiau už gyvenimą visa, kas sava, gerbti ir neniokoti tai, kas svetima, tai yra šventa pareiga kiekvieno žmogaus ir kiekvienos tautos, kuri pasiekė savo ir savo paskirties moralinį pažinimą. Kas apie kalbų sukosmopolitinimą akyse ar už akių kalba ir sprendžia, tas yra pamišėlis ar dar kas nors blogiau" (Slavų tautų istorija)[...]"

Istoriografijoje šis laiškas yra ne kartą panaudotas, bet pirmiausia kaip M.Akelaičio švietėjiškos programos iliustracija, o ne kaip šaltinis, atspindintis lietuvių nacionalinės kultūros veikėjų požiūrį į bajoriškąją kultūrą ir AK, kaip jos institutą, norą ne konfrontuoti ar ignoruoti ją, bet bendradarbiauti, siekiant bendrų tikslų¹⁰. Ir E.Aleksandravičius, savo knygos skyrių skirdamas AK veiklos lituanistiniams aspektams, nepanaudojo minėto laiško lietuvių veikėjų požiūriui į komisiją atskleisti¹¹. Tuo tarpu M.Akelaitis, rengdamasis įgyvendinti savo liaudies švietimo planus, kreipiasi ne tik į visuomenę apskritai (kaip laiške J.I.Kraševskiui, kurį šis išspausdino "Gazeta Warszawska"), bet pirmiausia į AK per aktyvų jos narį M.Balinskį. M.Akelaičio akyse AK yra ne vien Lietuvos senove besidominčių žmonių sambūris, bet turi ir aukštesnių tikslų, todėl, būdama visuomeniškai įtakinga, finansiškai pajėgi, ji turėtų jį paremti, padėti įgyvendinti liaudies švietimo planus, o gal ir ne vien juos. Ir, kas svarbiausia, M.Akelaitis tikisi, kad jo sumanymai bus palankiai sutikti ir paremti. Kitaip ar verta buvo kreiptis į M.Balinskį ir AK, tuo labiau siūlyti bendradarbiauti su M.Valančiumi, S.Daukantu, L.Ivinskiu ir kitais lietuvių nacionalinės kultūros veikėjais. M.Balinskio prierašas prie laiško neapvyklė. M.Akelaitis, kaip ir tikėjosi, istoriko (o matyt, ne tik jo vieno) asmenyje rado "širdinga

supratimą ir paramą". M.Balinskis rašė: "[...] bet į tuos visus priekaištus (kad lietuvių kalbos nereikia gaivinti, kad ji niekam nereikalinga. - Z.M.) yra dar vienas svarbus atsakymas be to, kurį išdėstė gerbiamas ir mokytas Šafažykas: kaimo žmonės, kurie iki šiol nekalba kita kalba, kaip tik Mindaugo ir Gedimino kalba, ir kurie yra slavų valstybės ir civilizacijos valdžioje ir įtakoje, gali likti be didesnio apšvietimo į priekį žengiančios civilizacijos epochoje ir tuo metu, kai krikščioniškos laisvės žvaigždė pradeda mums spindėti netolimoje ateityje? Ne, žinoma. Todėl negalime būti abejingi mokėjimui ir vartojimui kalbos, kuria kalba apie pusantro milijono artojų, nors vien dėl to, kad, suteikiant jiems kaskart didesnę apšvietimą per pradinę instrukciją ir vis geriau jiems atliekant krikščionio ir piliečio pareigas, paduoti ranką gabiausiems iš jų veikti platesniame pasaulyje, išdėstyti savo mintis labiau išplitusia kalba. Kiekvienu atveju Marijampoliečio (M.Akelaičio. - Z.M.) pastangos yra girtinos, jo pasiūlymai mūsų širdį ir įsitikinimus pasiekiantys. Dabar atsiliepkime į jo kelią, kol Dievas leis pradėti darbą. (Aušlavis)"¹².

Įdėmiai perskaičius prierašą, per daug kategoriškai ir vienašališkai atrodo tokie teiginiai, kad "ne visoms Akelaičio mintims jis (Balinskis. - Z.M.) pritariaš", "abejojo ar verta kurti lietuvių raštiją", "jiems (valstiečiams. - Z.M.) užtektų pradedamosios lietuviškos mokyklos..." ir pan.¹³ Cituotoje laiško dalyje, kur M.Balinskis dėsto savo mintis, jis visiškai pritaria M.Akelaičio pozicijai, pradinį liaudies švietimą gimtąja kalba jis laiko minimumu. Svarus argumentas jam yra jau cituota Šafažyko mintis dėl gimtosios kalbos reikšmės tautos išlikimui. O ir pats laiško paskelbimas spaudoje, supažin dinant su juo plačiąją visuomenę, rodo geras intencijas.

M.Balinskio prieraše išdėstytoms mintims pritarė A.H.Kirkoras ir apie jį besibūriuojantis demokratinis AK sparnas, o vėlesnėje veikloje praktiškai prisidėjo prie M.Akelaičio sumanymo įgyvendinimo.

Taigi besiformuojančios lietuvių nacionalinės kultūros atstovai manė, kad bajoriškosios kultūros veikėjų įkurta AK, rūpindamasi Lietuvos kultūriniu gyvenimu, gali ir turi sudaryti sąlygas reikštis lietuviškai rašantiems, įtraukti į savo veiklos orbitą liaudies švietimą gimtąja kalba ir tuo paremti lietuvių demokratinę kultūrą.

"Liaudies bibliotekėlės" programa

Liaudžiai šviesti skirta ir M.Akelaičio sumanyta "liaudies bibliotekėlė", apie kurią jis kalba 1858 m. pabaigoje laiške J.I.Kraševskiui¹⁴. Kitame 1859 m. vasario 19 d. laiške išdėstomas bibliotekos projektas: "[...] užmegztume mažą biblioteką dėl Lietuvos, Lenkijos, Galicijos, Poznaniaus, o net dėl Baltarusijos... Pritrauktumėme prie savęs: Czytelnią Niedzielną, Gwiazdkę Cieszynską ir kitus ant lenkų pusės, Korotinskį ir Dunin - Marcinkevičių, kurie stotų po Rusijos pusei, o aš rašyčiau dėl Lietuvos!..."¹⁵. Bibliotekėlę turėjo sudaryti keturi skyriai: 1) religija, dorybė, tiesa, 2) gamta ir pramonė, 3) istorija ir geografija, 4) literatūra. M.Akelaitis aiškino kiekvieno skyriaus turinį. Apie ketvirtąjį jis rašė: "[...] Čia vieta pasirodyti! Kolendos, padavimai, priežodžiai, mįslės ir dainos duoda man neišsemiamus išdus, bile tik mokėčiau iš jų naudotis. Taigi rašau apysakėles liaudies dvasioje... Tai yra piešinys sodiečių bibliotekos, kuri su laiku gali pasididinti, dabar pasikakinsime tais keturiais skyriais. Turėdamas šiokių tokių lėšų, išleidinėsiu pavieniui knygeles virš minėto turinio. Vienodos prenumeratos už mano knygeles nepaskirsiu, kas kiek gali, tegul duoda, ir skatiką paimsiu, ir už dyką duosiu, kas norės!..."¹⁶

Lėšas bibliotekai leisti M.Akelaitis tikėjosi sukaupti dviem būdais. Pirma, tai pelnas, kurį jis manė gauti už savo kūrinių publikavimą (pradėjo iš graikų į lenkų kalbą versti Homerą ir Herodotą,¹⁷ prašė J.I.Kraševskį jo redaguojamame "Gazeta Warszawska" laikraštyje paskelbti apsakymą "Juoda duona"), ir, antra, dvarininkų liaudies švietimui paaukotos lėšos. Todėl rašė laiškus J.I.Kraševskiui, grafiui Tiškevičiui ir Raudondvarį ir kitiems.¹⁸ Jei iš savo darbų M.Akelaitis pelno neturėjo, tai iš dvarininkų susilaukė šiekios tokios paramos. Pinigais parėmė F.Karpis, Bistramas, P.Pžeciševskis, Šemiota, 40 sidabro rub. davė A.Valickis, 300 sidabro rub. - V.Radvila iš Pavoločės¹⁹. Pagalbą suteikė ir I.Oginskis, kuris davė lėšų (paskolos forma) vienam M.Akelaičio elementoriui išleisti, nes laiške jam M.Akelaitis rašė: "[...] paskolą, suteiktą man elementoriui leisti, jį išpardavęs tuoj gražinsiu!..."²⁰. Beje, knygelės išvydo dienos šviesą daugiausia kunigaikščio dėka, kuris išrūpino joms cenzūros leidimą.

Norint pradėti leisti knygutes liaudžiai, M.Akelaičiui iškilo spaustuvės problema. Matyt, jis nebuvo patenkintas

tomis sąlygomis, kuriomis leido knygas tuo metu Lietuvoje darbavęsi spaustuvlininkai, ir svąjojo įsteigti savo spaustuve, nes laiške J.I.Kraševskiui rašė: "[...] įsteigtume knygyną ir leidyklą, kurie būtų tautos nuosavybė. Pasiluosuotume nuo mūsų ponų knygyninkų, šitų nesažiningų mūsų grobikų jungo. Tuomet greta ūkio draugijos atsirastų Mokslo leidyklos draugija"²¹. Vėliau ėmė galvoti apie spaustuvės įkūrimą su kn. I.Oginskio pagalba²². Bet M.Valančiui negavus leidimo lietuviškam laikraščiui, liko neįgyvendinta ir spaustuvės idėja.

Tais pačiais 1859 m., greičiausiai po to, kai M.Balinskis paskelbė jo laišką, M.Akelaitis užmezgė tiesioginius ryšius su A.H.Kirkoru. Pastarąjį patraukė jo užmojai ir entuziazmas. Metų pabaigoje, išsinuomojęs "Kurjer Wilenski", A.H.Kirkoras pakvietė į redakciją ir M.Akelaitį. Pastarasis, be abejo, iš paties leidėjo sužinojo apie siekimą įsteigti spaustuve - akcinę bendrovę, kurioje, be kita ko, būtų leidžiamos knygutės lietuvių ir baltarusių kalbomis. Sumanymas buvo viliojantis, nes leido tikėtis palankių sąlygų bibliotekėlei leisti. Pats M.Akelaitis ėmė raginti dvarininkus pirkti akcijas. Jo dėka bendrovės dalininku tapo I.Oginskis²³. A.H.Kirkoras savo ruožtu rėmė "liaudies bibliotekėlės" planus (M.Akelaičio laiške A.H.Kirkorui kalbama apie "mūsų reikalą")²⁴. Iš to paties laiško matyti, kad M.Akelaitis pasirengęs ne vieną ar kitą knygutę išleisti "Kirkoro ir K^o" spaustuvėje, bet ilgai ir pastoviai bendradarbiauti. Jis rašo: "[...] po kokio mėnesio būsiu Vilniuje, iki to laiko liepk nulieti sekančias raides: u, į t.y. nosinę u ir nosinę i, su kabliuku tokiau, kokį turi a, e. Taip pat liepk paruošti é, è, t.y. dvi rūšis e, taip pat turėk paruoštas balses su kirčiu, kaip pvz. a, a, i, i, ir t.t. Tavo spaustuvei aš duosiu daug darbo. Spausdinsime knygutes ne šimtais, bet tūkstančiais - nuo 5 iki 10 ir 20 tūkstančių. Be knygučių liaudžiai netrukus išleisime lietuvių - lenkų ir lenkų - lietuvių žodyną, taip pat lietuvių gramatiką. Spausdinimo išlaidas apmokėsiu iš surinktų lėšų. Gera būtų, kad pasirūpintumei raidžių rinkėju, mokančiu lietuviškai"²⁵. Taigi, užmojai nemenki. O kaipgi sekėsi juos įgyvendinti?

Svajonės pildosi

"Liaudies bibliotekėlės" sumanymą M. Akelaitis pradėjo įgyvendinti 1859 m. pabaigoje ir 1860 m. pradžioje, kai per 5 mėnesius išėjo 5 jo parengtos knygutės bendru 26 tūkst. egz. tiražu. Iš jų 4 išspausdintos A.H. Kirkoro ir K^o spaustuvėje, tai Lietuviszkas Elementorius. Vilniuje, 2-as leidimas A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860 metais (145 p.); Kwestorius po Lietuvą važinėdamas žmonis bemokinašis. Vilniuje, A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860 metais (62 p.); Chodzka J. Iszmisloczius kromininkas. Pirmu kartu isz Lenkiszkos in Lietuwiszką kalbą perstatytas per Juozupą Rupejką [...] O dabar isz naujo perwejzdėtas ir spaustuvėn paduotas par Jurą Warneli. Vilniuje, A.H. Kirkoro spaustuvėje, 1860. (173 p.) bei Tėve mūsų. Malda Wieszpaties (knygos pateiktos "Kurjer Wilenski" bibliografinėse žiniose). Šios knygutės pamokomojo turinio, valstiečiai raginami sumaniai tvarkyti ūkį, imtis tokių žemės ūkio sričių, kurios gali duoti daugiau pelno - gyvulininkystės, paukštininkystės, bitininkystės Nemaža dėmesio skiriama sumaniam dirvos tręšimui, sėjos laikui ir pan. Yra medicinos patarimų, moralinių pamokymų, mokslo populiarinimo žinių. Tėvai ir vaikai raginami mokytis, nes "žmogus mokėdamas skajtytie ir raszytie patajko apszwiesti sawo protą ir iszmanimą ir duotie artimuj sawo gerą rodą. Taigi yra sakoma: su dorybe ir protumi /žmogus vargo neatboja/, o iszlawintas mokslumi daugel ant swieto waloja"²⁶.

Kiekvienos knygelės tiražas buvo apie 5 tūkstančius. O ar pavyko įgyvendinti sumanymą leisti pigias knygutes? Visų knygų kainų nustatyti nepavyko, bet iš "Kurjer Wilenski" apžvalgų sužinome, kad "Tėve mūsų" numatoma kaina - 2,5 kap. (5 skatikai), "Kwestoriaus" - 5 kap. (10 skatikų), elementoriaus - 5 kap.²⁷ Tai vienos iš žemiausių tuo metu liaudžiai skirtų knygų kainų. Pvz. L. Ivinskio kalendoriai kainavo 10 kap., "Giesmės šventos" - 25 kap. Iš 35 lietuviškų knygų, išleistų J. Zavadskio lėšomis ir jo spaustuvėje, mažiau nei 6 kap. kainavo tik 6^{28*}. Taigi A.H. Kirkoro spaustuvėje

* Palyginimui galime pasakyti, kad maždaug tuo metu kiaušinis kainavo 0,5 kap., svaras mėsos - 2 kap., svaras cukraus - 30 kap., vyriškų batų pora - 45 kap., svaras geležies - 4,5 - 5 kap. Antai dvaro kumetis vasarą gaudavo 10 - 12 kap. už dieną, moteris - 7,5 kap., amatininkas - 15 - 20 kap.²⁹

išleistų knygučių kaina palyginti nedidelė. Matyt, neblogai sekėsi jas platinti, nes tais pačiais metais išėjo antrasis "Tėve mūsų" leidimas, o sąrašė knygų, kurios 1860 m. buvo pateiktos Cenzūros komitetui tvirtinti, "Kvestorius" figūruoja 3 kartus, "Išmisločius" - 2 (kiekvienam leidimui reikėjo iš naujo gauti Cenzūros komiteto sutikimą)³⁰.

Tačiau tuo "Liaudies bibliotekėlės" leidimas ir baigėsi. M.Akelaičiui pritrūko lėšų, o paskui gal sutrukdė ir prasidėję neramumai krašte. Tik lieka neaišku, kodėl akcinė bendrovė savo lėšomis neišleido nė vienos lietuviškos knygos, nors lenkiškos tokiu būdu buvo spausdinamos. Gal "Leidėjų komitetas", kurio sutikimas buvo būtinas, nors neprieštaravo lietuviškų knygų leidimui, pats didesnės iniciatyvos nerodė. Šiaip ar taip, tačiau po 1860 m. sistemingas lietuviškų knygų spausdinimas nutrūko, tik žymiai vėliau, jau vien A.H.Kirkoro spaustuvėje (kuri 1861 m. iš akcinės bendrovės perėjo jo žinion) išėjo K.Aleknavičiaus knyga, pirmoji lietuvių gramatika kirilica ir keletas smulkesnių spaudinių³¹. Spaustuvėje nepasirodė ir nė viena baltarusiška knyga, nors A.H.Kirkoras susirašinėjo su baltarusių rašytojais, ragino Veryhą - Dalevskį ir kt. siųsti savo kūrinius. Tačiau, J.Talvirskajos teigimu, tomis knygoms nebuvo gautas cenzūros leidimas³².

Tik po poros metų, kai A.H.Kirkoras pasiūlė savo "Bendrojo lavinimo mokyimo įstaigų nuostatų" projektą³³, kalbant apie vadovėlius, šmėsteli M.Akelaičio sumanytos "Liaudies bibliotekėlės", kuri buvo tik pradėta leisti, atšvaitai. Jis rašė: "[...] mums atrodo, kad, atkreipiant dėmesį į švietimo skleidimą liaudyje, nuo ko tik ir priklauso būsima krašto gerovė, būtina visų pirma pasirūpinti sudarymu ir išleidimu ypatingų vadovėlių arba chrestomatijų rusų, lenkų, lietuvių ir žemaičių kalbomis, pritaikytų šio krašto poreikiams". Toliau aiškinamas tokių knygų turinys: "[...] tokioje knygoje turi būti visa tai, kas, protingai aiškinant mokytojui, gali ugdyti mokinio savęs pažinimą, žmogiškąjį orumą, pareigų kraštui ir visuomenei supratimą, moralinius pradus, meilę tiesai, darbui, artimui ir, galiausiai, kiek galima, nors bendrais bruožais, mokyti apie tą šalį, kurioje jis gyvena. Dėl to tokioje knygoje turi būti trumpos gramatikos žinios, bendros istorijos ir geografijos sąvokos, pirmosios - kaip lengvi pamokymai, paimti iš vietinių metraščių, o antrosios - kaip bendras Žemės rutulio

svokimas ir smulkesnis gubernijų, kurios sudaro švietimo apygardą, pažinimas. Toliau teis aritmetikos išdėstymas ir jos panaudojimas buhalterijoje, praktiškas susipažinimas su ganyklų ir ūkio augalais, vietiniais medžiais, dirvos tyrimas, mokymasis daržininkystės, bitininkystės, žuvininkystės ir t.t. Žodžiu, tokia knyga turi aprėpti visa, kas gali prisidėti prie žemdirbio arba amatininko pradinio švietimo ir, svarbiausia - padėti ugdyti moralinius ir pilietinius pradus"³⁴. Tačiau nei A.H.Kirkorui, nei M.Akelaičiui nebeteko rūpintis liaudies švietimu. Abu jie atsidūrė toli nuo Tėvynės: pirmasis Krokuvoje, antrasis Paryžiuje. Lietuvoje po sukilimo ir represijų naujai rikiavosi kultūrinis gyvenimas, kurio svarbiausia tendencija buvo lietuvių nacionalinės kultūros kūrimasis.

Išvados

1. XIX a. viduryje Lietuvoje tebeviešpatavo feodalinė bajoriškoji kultūra. Jos organizaciniu centru tapo Vilniaus archeologijos komisija. Komisijos demokratinio sparno atstovai, besibūriuojantys apie A.H.Kirkorą, rėmė pastangas šviesti liaudį gimtąja kalba, pritarė lietuvių kalbos gaivinimui. Tai atsispindėjo ir A.H.Kirkoro redaguojamuose leidiniuose, skelbiamose korespondencijose. Steigdamas spaustuvę - akcinę bendrovę, kuri turėjo sudaryti palankesnes sąlygas neturintiems inteligentams publikuoti savo darbus bei spausdinti pigias knygutes liaudžiai, A.H.Kirkoras numatė joje leisti knygas lietuvių kalba.

2. Besiformuojančios lietuvių nacionalinės kultūros atstovai, pirmiausia M.Akelaitis, laikė AK organu, atstovaujančiu ne tik lenkiškai bajoriškai Lietuvos kultūrai, bet ir lietuvių kalba kuriamai lietuvių nacionalinei kultūrai. Todėl tikėjosi, kad AK ne tik parems jo liaudies švietimo ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimo planus, bet ir pati imsis to darbo, užmegzdama santykius su lietuvių kultūros veikėjais. Realiai įgyvendinti "Liaudies bibliotekėlės" sumanymą padėjo A.H.Kirkoras. Akcinėje bendrovėje "Adomas Honorijus Kirkoras ir K^o" 1860 m. vasario - liepos mėnesiais buvo išspausdintos 4 (3 nauji pavadinimai) iš 5 liaudžiai skirtų M.Akelaičio knygelių palyginti nedidele kaina. Nors A.H.Kirkoras ir M.Akelaitis rengėsi ilgą laiką bendradarbiauti, daugiau knygų išleisti nepavyko.

3. Aptartasis M.Akelaičio ir A.H.Kirkoro veiklos momentas liudija, kad tiek liaudies subkultūros, tiek kai kurie bajoriškosios kultūros atstovai ieškojo sąlyčio taškų, bendradarbiavo kai kuriose sityse, keitėsi kultūrinėmis vertybėmis. Todėl galėtume pritarti istoriografijoje suformuluotam teiginiui, kad "1863 m. išvakarėse Lietuvoje brendo prielaidos lietuvių nacionalinei (moderniai, naujiems laikams būdingai) kultūrai formuotis, kurios pagrindas - valstiečių subkultūros ir LDK bajoriškosios kultūros vertybių sintezė³⁵.

Literatūra:

¹ Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroje - XIX a. pirmoje pusėje. V., 1985. P. 253.

² Selima /S/ (Kaupas A.) M.Akelaitis šviesoj laišku pas Kraševskį // Tėvynė. 1898. Nr. 7 - 9; Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969; Tyla A. Sviazi Mikalojusa Akelaitisa s polskimi kulturnymi i političeskimi dejateliami // Zwiąski rewolucjonistow polskich i rosyjskich w XIX w. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1972; Žukas Vl. Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos. M.Akelaitis apie tautosakos panaudojimą knygose liaudžiai // Liaudies kūryba. V., 1969. T. I.; Merkys V. Pastangos leisti liaudies boblioteką ir laikraštį Pakeleivingas (1858 - 1859) // Knygotyra. 1983. Nr. 9 (16). I šaš.

³ Brensztejn M. Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i wlasciciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867. Wilno, 1930; Stolzman M. Wydawnictwo drukarni obywatelskiej w Wilnie // Roczniki biblioteczne. 1973. Z. 1 - 2; Stolzman M. Czasopisma Wilenskie Adama Honorego Kirkora. Krakow, 1973; Užtupas V. Adomo Honorio Kirkoro leidybinė spaustuvinė veikla // Knygotyra. 1985. Nr. 12(19). I šaš. Gustaitė G. "Lietuvos pračities tyrinėtojas" // Mokslas ir gyvenimas. 1988. Nr. 1.

⁴ Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologijos komisiją (1855 - 1865) // LTSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 105.

⁵ Lukšienė M. Min. veik. P. 105.

⁶ Stolzman M. Wydawnictwo drukarni... S. III.

⁷ Konst.Tiškevičiaus laiškas A.H.Kirkorui 1858.XII.26. // CVIA. F. 1135. Ap. II. B. 14. L. 392.

⁸ Stolzman M. Wydawnictwo drukarni... S. 112.

⁹ M.Akelaičio laiškas M.Balinskiui // Teka Wilenska. 1858. T. III. P. 149 - 152.

¹⁰ Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. T. I, Kaunas, 1931; Janulaitis A. Min. veik. (jis tik atkreipė dėmesį į tai, "kad Akelaitis manė, jog Archeologijos komisija užstims liaudies švietimu").

¹¹ Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831 - 1863 m. V., 1989.

¹² M.Balinskio prierašas prie Akelaičio laiško // Teka Wilenska. T. III. S. 152 - 154.

¹³ Janulaitis A. Min. veik. P. 18 - 19.

¹⁴ Selima. Min. veik. P. 281.

- 15 Ten pat. P. 281.
- 16 Ten pat. P. 281 - 282.
- 17 M.Akelaičio laiškas I.Oginskiui 1859.03.09 // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 437 - 438.
- 18 M.Akelaičio laiškas gr.Tiškevičiui // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 443.
- 19 Selma. Min. veik. P. 311; M.Akelaičio laiškas I.Oginskiui // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. IV. P. 439.
- 20 M.Akelaičio laiškas I.Oginskiui 1860.05.31. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 441 - 442.
- 21 M.Akelaičio laiškas J.I.Kraševskiui 1859.02.17. // Selma. Min. veik. P. 282.
- 22 M.Akelaičio laiškas I.Oginskiui 1859.06.7/19. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 440 - 441.
- 23 M.Akelaičio laiškas A.Kirkorui 1859.02.26. // Tauta ir žodis. T. IV. P. 318.
- 24 Ten pat.
- 25 Ten pat.
- 26 Akelaitis M. Lietuwiszkas elementorius. V., 1860. P. 56.
- 27 Przegląd miejscowy // Kurjer Wilenski. 1860. Nr. 24. S. 235.
- 28 Spis książek nabożnych i rozmaitych w języku żmudzko - litewskim dla ludu wydanych nakładem i drukiem Jozefa Zawadzkiego w Wilnie // CVIA. F. 1135. Ap. 10. B. 182. L. 247.
- 29 Daugirdaitė - Srugienė V. Žemaičių bajorų ūkis pusėj XIX šimtmečio // Senovė. Kaunas, 1938. T. IV. P. 42 - 75.
- 30 CVIA. F. 1230. Ap. 1. B. 153.
- 31 Užtupas V. Min. veik. P. 89.
- 32 Talvirska J. Nekotoryje voprosy obščestvennogo dviženija v Litvie i Bielorusii v konce 50-ch - načale 60-ch godov i podpolnaja literatura // Revolucionnaja Rossija i revolucionnaja Polša. M., 1967. S. 5 - 77.
- 33 Kirkor A. Zamiečanija na projekt ustava obščieobrazovatelnych zaviedenij i na projekt obščego plana ustroistva narodnyh učilišč. Sankt - Peterburg, 1862. Č. II.
- 34 Ten pat. P. 456 - 457.
- 35 Kulakauskas A. "Šaka, atskilus nuo tautos..." Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime // Sietynas. V., 1988. T. III. P. 92.